

Η ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΣΤΑ ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ

Μελετώντας την τέχνη κάθε εποχής κατανοούμε πόσο αλληλένδετα είναι δεμένες τέχνη και ιστορία. Η γενική κατάσταση του πνεύματος ανακλάται σ' αυτή. Ήθη και έθιμα δίνουν τον χαρακτήρα της. Άρα κάθε ιστορική στιγμή γεννά και διαμορφώνει την δική της τέχνη γιατί αυτή είναι προϊόν του φιλοσοφικού πιστεύω και του κοινωνικού γίνεσθαι της εποχής που δημιουργείται.

Η τέχνη αποτελεί ένα εκφραστικό μέσο. Μ' αυτή ο άνθρωπος μπορεί και εκφράζει πιο άμεσα και ολοκληρωμένα τα συναισθήματά του. Μέσω αυτής μπορεί να δώσει μορφή και τόνο στην ανάπλαση των συναισθηματικών του βιωμάτων. Μ' αυτό τον τρόπο δίνεται στον άνθρωπο η δυνατότητα να επικοινωνήσει συγκινησιακά με τους άλλους. Επομένως μέσο συναισθηματικής επαφής μεταξύ των ανθρώπων αποτελεί η τέχνη, σ' όποια μορφή κι αν εκδηλώνεται, ηχητική, εικαστική, λογοτεχνική, κινητική και άλλες.

Αυτές τις δυνατότητες που συγκεντρώνει η τέχνη σαν μέσο έκφρασης αλλά και συνάμα λύτρωσης της ανθρώπινης ψυχής επισήμαναν από παλιά, φιλόσοφοι και στους νεώτερους χρόνους ψυχολόγοι και παιδαγωγοί.

"Παθημάτων κάθαρσις" ήταν το όνομα που έδωσε ο Αριστοτέλης σ' ένα από τους σκοπούς που εξυπηρετεί η τέχνη.

Τέρψη της ψυχής και εξιδανίκευση της πραγματικότητας άλλοι σκοποί, αλλά και ενδυνάμωση ή ενίσχυση του πραγματικού βίου.

Εξυπηρετώντας λοιπόν αυτούς τους σκοπούς η τέχνη, δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι αποτελεί παράγοντα αγωγής και επομένως θεμελιώδη πολιτιστική αξία.

Πολλοί παιδαγωγοί, κατανοώντας τι σημαντικό μέρος της ανθρώπινης πνευματικής καλλιέργειας αποτελεί η τέχνη, εισήγαγαν στην παιδαγωγική τους σαν απασχόληση αλλά και σαν μάθηση την μουσική, την ζωγραφική και ότι από τις καλές τέχνες μπορεί να δραστηριοποιήσει και να πλουτίσει την παιδική σκέψη.

Το παιδί πρέπει να ζει με τρόπο δημιουργικό. Η δε μάθηση να γίνεται μέσα από την πράξη. Αυτό είναι το μεγάλο σύγχρονο παιδαγωγικό αξίωμα. Γύρω από αυτή την αρχή κινούνται και αναπτύσσονται όλες οι θεωρίες της σύγχρονης παιδαγωγικής επιστήμης. Εκείνο όμως που ενδιαφέρει εμάς είναι να εξετάσουμε την σημασία που δίνουν οι σύγχρονοι παιδαγωγοί στην καλλιτεχνική παιδεία και παράλληλα πόσο και πώς την χρησιμοποιούν για την διαμόρφωση του ανθρώπινου χαρακτήρα.

Αρχίζουμε λοιπόν από την προσχολική ηλικία.

Σχετικά με την καλλιτεχνική αγωγή σ' αυτή την περίοδο γνωρίζουμε ότι η μεγάλη παιδαγωγός Mondessori έδινε πολύ σημασία γιατί και από την τέχνη αντλούσε υλικό που χρησίμευε σαν κίνητρο για την δραστηριοποίηση του μικρού παιδιού.

Χρώματα για την οπτική αντίληψη, σχήματα για τις μορφές και τις διαστάσεις, ήχοι για την διάκριση του ύψους, την ένταση και την χροιά κ.ά. Επομένως απαραίτητη θα πρέπει να πούμε ότι θεωρούσε η Mondessori την συμβολή της τέχνης για την σωστή δόμηση της προσωπικότητας του παιδιού, και πολύ περισσότερο στην νηπιακή ηλικία που λείπει και η εκφραστική δυνατότητα του λόγου.

Σ' αυτό το στάδιο της ηλικίας, η παιδαγωγική επιστήμη δεν περιορίστηκε απλά και μόνο σε μεθόδους διδασκαλίας αλλά προχώρησε σε έρευνα κατά πόσο επηρεάζει το νήπιο, κι' αυτό ακόμα το άψυχο περιβάλλον όπου γεννιέται και αναπτύσσεται.

Κατέληξαν λοιπόν στο συμπέρασμα ότι το εμπλουτισμένο με εικόνες και γενικά με διάφορα ερεθίσματα περιβάλλον συντελεί στην πιο γρήγορη ανάπτυξη της οπτικής περιέργειας του παιδιού, οξύνει τις αισθήσεις του και φυσικά αναπτύσσει τον δείκτη νοημοσύνης του. Για την αυτοέκφραση και την ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού στην σχολική ηλικία, και πάλι θα πρέπει να αναφέρουμε την Mondessori. Και σ' αυτό το στάδιο η εμπνευσμένη αυτή παιδαγωγός θεωρούσε πολύ σημαντικές τις καλλιτεχνικές απασχολήσεις.

Σχετικά με την ανάπτυξη της καλλιτεχνικής ικανότητας συμβουλεύει ότι: στην μουσική τα παιδιά πρέπει να παρακολουθούν την εκτέλεση διαφόρων μουσικών έργων ώστε να μαθαίνουν να αναγνωρίζουν την σύνθεση, τον συνθέτη και την περίοδο όπως γίνεται στις φιλολογικές μελέτες. Παράλληλα να ασκούνται στο τραγούδι καθώς και σε διάφορα μουσικά όργανα.

Στην ζωγραφική υποδεικνύει: Ασκήσεις στο σχέδιο, χρησιμοποίηση διαφόρων υλικών, αντιγραφή διακοσμητικών σχεδίων, αναπαραγωγή της φύσης και δημιουργική δουλειά της φαντασίας.

Εδώ η δουλειά δεν πρόκειται να θεωρηθεί σαν κατάλληλη εκπαίδευση στην τέχνη αλλά σαν μέσο που δίνει έκφραση στις αισθητικές ανάγκες του ατόμου.

Ακόμη πόση αξία έχει η τέχνη σαν έκφραση στο παιδί μας το τεκμηριώνουν και οι παρατηρήσεις του κορυφαίου παιδοψυχολόγου Jean Piaget. Για την εικαστική δραστηριότητα του παιδιού μας λέει ότι: "το σχέδιο

(ιχνογράφημα) είναι κάτι ενδιάμεσο ανάμεσα στο παιχνίδι και την νοητική εικόνα και δεν εμφανίζεται πριν από τα 2 ή 2 1/2 χρόνια.

Η πρώτη μορφή ιχνογραφήματος είναι ακόμη καθαρό παιχνίδι, αλλά παιχνίδι άσκησης.

Τέτοιο είναι το μουντζούρωμα που κάνει το παιδί των 2 και 2 1/2 χρόνων, όταν του δώσουμε ένα μολύβι. Πολύ γρήγορα όμως νομίζει ότι αναγνωρίζει διάφορα σχήματα σ' αυτό που μουντζουρώνει άσκοπα, και τότε προσπαθεί να αποδώσει από μνήμης ένα πρότυπο. Από αυτή όμως την στιγμή που εκδηλώνεται αυτή η πρόθεση, το ιχνογράφημα παύει να είναι τυχαία μουντζούρα και γίνεται μέμηση ή εικόνα που εκφράζει την όλη ικανότητα της προσωπικότητας

Επίσης για την καλλιτεχνική αντίληψη του παιδιού ο Piaget διατυπώνει τα εξής: "Στο πεδίο της ιχνογραφίας όπως και στην πλαστική παράσταση, στην συμμετοχή του σε αυθόρμητα οργανωμένες συλλογικές δραστηριότητες, ακόμα και στο πεδίο της μουσικής, το μικρό παιδί πολύ συχνά εμφανίζεται περισσότερο προικισμένο από το μεγαλύτερο παιδί. Το μικρό παιδί αυθόρμητα εξωτερικεύει την προσωπικότητά του και τα προσωπικά εσωτερικά του βιώματα, και τούτο το οφείλει στα διάφορα μέσα έκφρασης που έχει στην απόλυτη κατοχή του.

Αλλά όλα αυτά χωρίς κατάλληλη καλλιτεχνική εκπαίδευση που θα πετύχει να καλλιεργήσει τα μέσα έκφρασης και να ενθαρρύνει τις πρώτες εκδηλώσεις της αισθητικής δημιουργίας, θα αποβούν μάταια γιατί η δράση των μεγάλων και οι περιορισμοί του σχολείου και της οικογένειας έχουν σαν αποτέλεσμα τις περισσότερες φορές να ματαιώσουν ή να εμποδίζουν τέτοιες τάσεις".

Μετά από όλα όσα είπαμε, συμπεραίνουμε ότι πράγματι η Τέχνη αποτελεί μέσο εξωτερίκευσης της ανθρώπινης ψυχής σε όλες τις ηλικίες, και για να νοιώσει το άτομο ψυχικά ολοκληρωμένο θα πρέπει από μικρή ηλικία να ασχοληθεί και με αυτή, γιατί ο άνθρωπος πρέπει να μεγαλώνει και να ωριμάζει σαν ενότητα. Αν η ανάπτυξη κάποιας σημαντικής πλευράς του συνόλου υστερεί, τότε έρχονται τα βασανιστικά πλέγματα στην ψυχή και το σώμα του.

Γενικά από τη στιγμή που ο άνθρωπος δαμάζει την φύση, την υποτάσσει στην θέλησή του κι αρχίζει να δίνει μορφή και ρυθμό, από κείνη την στιγμή ο άνθρωπος μπαίνει στο χώρο της καλλιτεχνικής δημιουργίας.

Το παιδί γεύεται την αίσθηση της δημιουργίας στο παιχνίδι. Όταν ολοκληρώσει κάτι και το φέρει σε πέρας αισθάνεται αυτοπεποίθηση και δύναμη, αισθήματα απαραίτητα στον χώρο της πραγματικότητας. Γι' αυτό σαν παιχνίδι όπου μπορεί να διακριθεί και παράλληλα να ψυχαγωγηθεί θα πρέπει να βλέπει το παιδί τις καλλιτεχνικές απασχολήσεις.

Από την στιγμή που νοιώθει καταναγκασμό παύει και το ενδιαφέρον του.

Σαν παιχνίδι λοιπόν που στο τέλος θα ακολουθήσει η διάκριση και επιβράβευση θα πρέπει να είναι όλα τα μαθήματα τέχνης στην μικρή ηλικία, για να μπορέσει να δημιουργηθεί η διάθεση για δράση. Τότε επάνω στην εκτέλεση του καλλιτεχνικού έργου θα γίνει ικανό το παιδί να νοιώσει την αισθητική ικανοποίηση και την χαρά της καλλιτεχνικής δημιουργίας.

Την ευεργετική επίδραση της τέχνης στο παιδί την είχε εκτιμήσει και την είχε εφαρμόσει στις μεθόδους του και ο παιδαγωγός Decroly. Ο D. θεωρείται ένας από τους πιο μεθοδικούς ερευνητές της παιδικής ηλικίας και έμβλημά του ήταν η φράση "Το σχολείο από την ζωή για την ζωή". Γενικά ο D. πίστευε ότι η εικαστική αγωγή και οι χειρονακτικές εργασίες αποτελούν παιδαγωγικό μέσο μεγάλης αξίας γιατί αναπτύσσουν την οπτική και οπτική ευαισθησία στο παιδί και οι ιδιότητες αυτές στην συνέχεια δημιουργούν και προάγουν την επιδεξιότητα στα χέρια, την μεθοδική σκέψη, το δημιουργικό πνεύμα και την καλαισθησία.

Η τέχνη όμως δεν βοηθάει μόνο την ψυχική και πνευματική πληρότητα του ατόμου αλλά αποτελεί συγχρόνως και παράγοντα κοινωνικοποίησης του. Το στοιχείο αυτό μας το επιβεβαιώνει και ο όρος "εξιδανίκευση" του Freud. Μ' αυτό τον όρο ο Freud εννοεί την μετατροπή των ενορμητικών τάσεων (σεξουαλικών και επιθετικών) σε εξιδανικευμένες πράξεις οι οποίες αποσκοπούν στην κοινωνική επιδοκιμασία και σαν τέτοιες αναφέρονται κυρίως η διανοητική αναζήτηση και οι καλλιτεχνικές επιδόσεις. Για να διαμορφώσει ο άνθρωπος ελεύθερα την προσωπικότητά του και παράλληλα να αποκτήσει την διάσταση της ορθής κοινωνικοποίησής του πρέπει κατά τον Dewey να έχει: Ελευθερία δράσης, εργασίας, σκέψης, οργάνωσης και έκφρασης.

Εδώ πρέπει να προσθέσω ότι: ο Dewey είναι ο εισηγητής των πειραματικών σχολείων και εκείνος που διατύπωσε την περίφημη διδακτική αρχή "η μάθηση μέσα από την πράξη". Για να αναπτυχθεί ακόμα περισσότερο η πρωτοβουλία, η οργανωτικότητα και η κοινωνικότητα στο

παιδί θα μπορούσε το μάθημα των καλλιτεχνικών να λειτουργήσει και σε ομάδες. Κάθε ομάδα μπορεί να εργάζεται σε έργο μεγάλων διαστάσεων, ή απ'ευθείας με καταμερισμό εργασίας στα μέλη της, ή το κάθε μέλος να ετοιμάζει στοιχείο του έργου το οποίο ενσωματωμένο στα άλλα θα δημιουργήσει την συνολική σύνθεση.

Ακόμη περισσότερο ο μαθητής δραστηριοποιείται όταν πάνω στην εργασία μπορεί να έχει διάλογο, με τον συμμαθητή του, συνεργάτη. Αυτή η από κοινού προσπάθεια των παιδιών για την πραγματοποίηση, του αυτού στόχου δημιουργεί τις κατάλληλες προϋποθέσεις και το πλησίασμα των παιδιών μεταξύ τους, και αναπτύσσει συναδελφσύνη και κοινωνικότητα.

Την ανάγκη να εκφράσουν και να τελειοποιήσουν το καλλιτεχνικό δυναμικό τους τα παιδιά, μας το δείχνει και η δημιουργία των διαφόρων μουσικών κινήματων. Μέσα σ'αυτές τις ομάδες με το κοινό μουσικό ιδεώδες αναπτύσσεται και το αίσθημα της κοινωνικότητας που τόσο ανάγκη το έχουν οι νέοι. Γι'αυτό το σχολικό πρόγραμμα θα πρέπει να έχει τέτοια ελαστικότητα ώστε να μπορεί, να αξιοποιήσει αυτό, το δυναμικό των παιδιών. Δυστυχώς όμως το πρόγραμμα των σχολείων συμπικνώνεται σε βάρος των μαθημάτων, που μπορούν να ικανοποιήσουν τις καλλιτεχνικές ανησυχίες.

Ένα σχολείο όπου δόθηκε απόλυτη ευχέρεια να δράσουν ελεύθερα οι μαθητές και σ'αυτές ακόμη τις καλλιτεχνικές εκδηλώσεις και το μιμήθηκαν μετά και πολλά άλλα σχολεία ήταν το Summer hill school στην Αγγλία. Ιδρύθηκε το 1921 και εμπνευστής του ήταν ο εκπαιδευτικός Νήλ. Σ'αυτό το σχολείο που ήταν εναντίον κάθε αυταρχισμού και καταπίεσης, οι θεατρικές παραστάσεις γίνονταν συχνά και φυσικά σκηνικά και κουστούμια τα κατασκεύαζαν οι ίδιοι οι μαθητές. Το ηθικό όφελος που απεκτόμιζαν οι μικροί αυτοί ηθοποιοί ήταν πρώτο, η αυτοπεποίθηση που αποκτούσαν και δεύτερο η δημιουργική φαντασία. Άλλες καλλιτεχνικές δραστηριότητες ήταν ο χορός, η μουσική και η ζωγραφική. Στον τομέα της μουσικής διαπιστώθηκε ότι τα παιδιά προτιμούσαν τους μοντέρνους ρυθμούς, και στην ζωγραφική γοητεύονταν από τους μοντέρνους πίνακες.

Γενικά με την εικαστική δραστηριότητα του παιδιού θα πρέπει ν'αναφέρουμε αυτά που είπε η Fuliette Boutonies ότι: "υπάρχουν δύο κυρίως τάσεις στην νέα παιδαγωγική. Η μία τοποθετεί την προσοχή του δασκάλου, στην προσωπικότητα του παιδιού και στον τρόπο που θα

την αφυπνίσει και θα την διαφυλάξει αξιοποιώντας τις προσωπικές του δυνατότητες, και η άλλη τάση δίνει πρωτεύουσα θέση στην αισθητική ανάπτυξη προσπαθώντας να ενθαρρύνει αλλά και να αναπτύξει όλες τις φυσικές επιδεξιότητές του.

Δηλαδή στην πρώτη περίπτωση η εικαστική αγωγή χρησιμοποιείται σαν μέσο για την ανάπτυξη και βελτίωση της παιδικής προσωπικότητας και στην δεύτερη η ίδια γίνεται σκοπός που θα συντελέσει στην προώθηση της αισθητικής αντίληψης.

Φυσικά η πιο σωστή σκέψη είναι να υπάρχει συνδυασμός και των δύο τάσεων γιατί πως θα αντιμετωπίσεις την καλλιτεχνική εξέλιξη του παιδιού όταν περιορίζεσαι απλά και μόνο στις προσωπικές του δυνατότητες αλλά και αντίθετα πως να διανοηθείς εκπαίδευση καλλιτεχνικού γούστου που δεν στηρίζεται στο σεβασμό της προσωπικότητας του παιδιού; θα πρέπει λοιπόν να γίνεται χρήση και των δύο τάσεων, και ανάλογα με την περίπτωση άλλοτε θα κυριαρχεί η μία κι άλλοτε η άλλη.

Γενικά στα μικρά παιδιά ο δάσκαλος θα πρέπει να φροντίζει να διεγείρει την δημιουργικότητά τους και λιγότερο να ασχολείται με την αισθητική αξία των έργων τους. Για καλύτερη πληροφόρηση επάνω σ' αυτό το θέμα επαναλαμβάνουμε τα όσα ο Vige Zangevin αναφέρει σχετικά με τις αποφάσεις, που έλαβαν τριάντα αντιπρόσωποι σ' ένα πρόσφατο διεθνές συνέδριο, καλλιτεχνικής εκπαίδευσης.

1ο. Σεβασμός στα καλλιτεχνικά δημιουργήματα του παιδιού γιατί αφήνει πιο μεγάλη ελευθερία στην δουλειά τους.

2ο. Ανάπτυξη της δημιουργικότητας που πρέπει να είναι μιά από τις στοιχειώδεις φροντίδες των δασκάλων.

3ο. Γνώσεις της παιδικής ψυχολογίας να έχουν οι δάσκαλοι τουλάχιστον ισότιμες με την καλλιτεχνική τους κατάρτιση, και

4ο. Να δοθεί στο σχολείο αλλά και μετά το σχολείο μεγαλύτερη σημασία στην αισθητική αγωγή.

Την σκέψη ότι η καλλιτεχνική παιδεία παίζει ουσιαστικό ρόλο στην δημιουργία μιάς ισορροπημένης προσωπικότητας και αποτελεί το αντιστάθμισμα στην τεχνοκρατία μας την ενισχύει και ο Έβερρετ Ρέϊμερ στο βιβλίο του "το σχολείο είναι νεκρό" ο Ρέϊμερ υποστηρίζει ότι: "ο διαχωρισμός της μάθησης από τις άλλες δραστηριότητες της ζωής είναι το πιο σοβαρό λάθος. Η μάθηση πρέπει να αναδύεται φυσιολογικά στην δουλειά και στο παιχνίδι και όταν χωρίζεται από αυτά πρέπει να προκληθεί

τεχνητά (μέ μαγνητοταινίες, φιλμς, εφημερίδες κ.ά.).

Η προτεραιότητα των μαθηματικών αντί της μουσικής και της φυσικής αντί της ποίησης στο σχολείο, αποκαλύπτει ότι η φυσική και τα μαθηματικά είναι πιό ισχυρά αυτή την στιγμή, γιατί τα μοντέρνα είδωλά μας είναι η επιστήμη και η τεχνολογία και ναοί τους είναι οι θεομοί που προπαγανδίζουν την λατρεία τους.

Το πρόβλημα όμως με την τεχνολογία δεν είναι να την απορρίψει ο άνθρωπος αλλά να την προσαρμόσει, να την κατευθύνει και να την ελέγχει. Η μόνη δε ελπίδα που φαίνεται να υπάρχει είναι η εκπαίδευση, η αληθινή εκπαίδευση για ελεύθερους ανθρώπους ικανούς να διαφεντεύουν την τεχνολογία και όχι να σκλαβωθούν από αυτή".

Βλέπουμε με όλους τους παιδαγωγούς που αναφέραμε ότι δεν υπάρχει παιδαγωγικό σύστημα που να μην θεωρεί την τέχνη απαραίτητο στοιχείο, στην εκπαίδευση.

Συμπέρασμα, όπως ο λόγος είναι ένας τρόπος έκφρασης και επικοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων το ίδιο συμβαίνει και με την τέχνη. Όση εκτίμηση έχουν οι θετικές επιστήμες στην εκπαίδευση και στην ζωή, την ίδια πρέπει να έχουν και οι καλές τέχνες, γιατί μόνο μέσα στους κόλπους της τέχνης θα βρούμε οι άνθρωποι την αλήθεια και την τρυφερότητα που μας αρνιέται ο σημερινός ψυχρός τεχνολογικός κόσμος, και μόνο διαμέσου αυτής θα δημιουργηθεί μία καινούργια πραγματική αναγέννηση του πνεύματος. Επομένως η σημερινή αγωγή θα πρέπει να συνταιριάσει την πρακτική με την αισθητική πλευρά του πολιτισμού.

Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα όπως είναι σήμερα καθιστά αγχώδη την σχολική ζωή. Δεν αφήνει περιθώρια για αυτοσυγκέντρωση και αισθητική αυτοέκφραση. Σκοτώνει το όνειρο, που τόσο ανάγκη έχει ο άνθρωπος, την πρωτοβουλία για σκέψη και αναστέλλει κάθε αυτενέργεια. Αυτό το βλέπω έντονα στους μαθητές μου. Όταν τους δίνω ελεύθερο θέμα στο μάθημα της σύνθεσης, οι περισσότεροι αισθάνονται ανήμποροι, ζητούν επίμονα να τους κάνω υποδείξεις, να τους δώσω συνταγές. Αυτό φυσικά τι δείχνει, ατολμία και έλλειψη φαντασίας, γεγονός που αποδεικνύει ότι όταν λείπει το όνειρο, ο ανθρώπινος ψυχισμός μηχανοποιείται, η ψυχή αποστεγνώνεται.

Δυστυχώς, η επιστήμη και ο θετικισμός έχουν κυριαρχήσει στην ζωή μας και αφαίρεσαν κάθε ευαισθησία στοιχείο που τόσο μεγάλη ανάγκη έχει η ανθρώπινη ψυχή. Ο ψυχικός μας χώρος, μένει κενός και μόνο, μιά ουσιαστική καλλιτεχνική παιδεία θα πετύχει να μας δώσει

αρμονική εσωτερική ζωή και να δώσει διέξοδο στην ψυχολογική ιδιομορφία που έχει κάθε άνθρωπος.

Όλα αυτά φυσικά θα πραγματοποιηθούν όταν αλλάξει γενικά η νοοτροπία της εκπαίδευσης και παράλληλα δημιουργηθούν κατάλληλες συνθήκες εργασίας.

Μέσα στο απρόσωπο σχολικό κτήριο όπου απουσιάζουν και τα πιο στοιχειώδη μέσα για την λειτουργία των καλλιτεχνικών μαθημάτων, με ελλειπέστατο ωράριο: δύο ώρες στην πρώτη τάξη του γυμνασίου, μία στην δεύτερη, σας ρωτώ ποιό έργο αισθητικής αγωγής μπορείς, να επιτελέσεις; Ούτε καν την χρονική δυνατότητα δεν έχεις να πλησιάσεις και να γνωρίσεις τους μαθητές σου σαν χαρακτήρες, στοιχείο απαραίτητο για την επικοινωνία δασκάλου και μαθητή. Χωριστά η νοοτροπία των εκπαιδευτικών που φυσικά μεταβιβάζεται και στους μαθητές ότι η πεμπτούσια όλης της εκπαίδευσης είναι τα μαθηματικά και τα ελληνικά.

Σωρό λοιπόν από δυσχέρειες αντιμετωπίζει ο δάσκαλος των καλλιτεχνικών μαθημάτων στο σχολικό του έργο και επομένως αξιοσημείωτη πρέπει να θεωρείται η προσπάθειά του μέσα σ' αυτό το αρνητικό περιβάλλον όπου συντελείται. Μετά λοιπόν από όσα είπαμε θα πρέπει να δεχθούμε ότι: δεν αρκεί να μελετούμε μόνο, και να αποδεχόμαστε ότι υγιές και θετικό υπάρχει στην παιδαγωγική επιστήμη. Χρειάζονται και κατάλληλες συνθήκες για να εφαρμοστούν οι θεωρίες και να μετασχηματιστούν τα οράματα σε πραγματικότητα.

Διαφορετικά η διάθεση για πρόοδο θα μείνει μετέωρη στο κενό.